

Ольга Зернецька

ГЕОПОЛІТИКА КОМУНІКАЦІЙ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ І СТАТУСІВ ГОЛОВНИХ АКТОРІВ У СФЕРІ ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАЦІЄЮ

Стаття досліджує складні взаємозв'язки між головними акторами у сфері глобального управління комунікацією, такими як нації-держави, ООН, ЮНЕСКО, СТС, СОПВ, СОТ, та новими акторами, такими як приватний сектор, НУО та громадянське суспільство. Вивчається вплив трьох раундів Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства (WSIS, 2003 р., WSIS, 2005 р.) та WSIS+10, 2013 р.). Аналізується зсув парадигми геополітики комунікації. Представлене авторське бачення цього процесу.

Ключові слова: геополітика комунікації, нації-держави, ООН, ЮНЕСКО, СТС, СОПВ, СОТ, ТНК, громадянське суспільство, WSIS.

Zernetska O. Geopolitics of Communication: Transformation of Functions and Status of the Main Actors in the Communication Global Governance Sphere. *The article explores complex interrelations between the main actors in the communication global governance sphere, such as nation-states, UN, UNESCO, WIPO, WTO, ICANN, ITU and new actors, such as private sector, NGO and civil society. The impact of three rounds of World Summit on Information Society (WSIS) (2003, 2005) and WSIS+10 (2013) is detected. The shift of geopolitical communication paradigm is thoroughly analyzed. The author's vision of the process is presented.*

Key words: geopolitics of communication, nation-states, UN, UNESCO, WIPO, WTO, ICANN, ITU, TNC, civil society, WSIS.

У добу інформаційно-комунікаційної революції глобальне управління не тільки найтіснішим чином пов'язане з глобальним комунікаційним управлінням, але останнє є його невід'ємною і головною складовою, яка детермінує і *modus vivendi*, і *modus operandi*

світового порядку початку XXI століття. Влада, яку акумулює комунікація сьогодні завдяки диджитальній (цифровій) революції, дала могутній науково-технологічний поштовх глобалізаційним процесам у всіх сферах життєдіяльності: від економіки і фінансів до політики і культури. Це поставило людство перед новими викликами і загрозами як на рівні націй-держав, так і на глобальному рівні, що поступово змінює усталену парадигму міжнародних відносин [1], суттєво впливає на геополітичну картину світу. Водночас погляд під таким кутом зору дає свіжу перспективу щодо усвідомлення провідної ролі й самої комунікації, й конструктивного аналізу трансформації функцій та статусів головних акторів у сфері глобального управління комунікацією в геополітиці XXI ст.

Прикметним є той факт, що суверенітет основних традиційних акторів – держав – на зламі XX – XXI ст. вже не є абсолютним, як колись. Світ стрімко змінюється, стає дедалі більш взаємопов'язаним та взаємозалежним, на арену глобального управління виходять і владно заявляють про себе нові актори, такі як міжнародні організації, міждержавні союзи, транснаціональні корпорації (ТНК) [2] та глобальне громадянське суспільство [3]. Їхні можливості і потенціали не є, звичайно, однаковими, але, безумовно, вони перебирають на себе частину владних повноважень, які до того мали тільки суверенні держави. Вони все виразніше заявляють про своє бажання брати участь у геополітичних процесах, у виробленні рішень з актуальних міжнародних питань.

На глобальному порядку денному нині чи не найважливішим з них є питання інформації та комунікації, яскравим підтвердженням чого стало проведення трьох раундів Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства (WSIS) (Женева, 2003 р. – Туніс, 2005 р. – Женева+10, 2013 р.). Тому на часі завдання проаналізувати інститути глобального управління інформацією та комунікацією та основних акторів у сфері медіа та комунікації, а також, окресливши ширший контекст інститутів глобального управління та акторів у них задіяних, відстежити геополітичні впливи, які вони чинять на сферу глобального управління інформацією та комунікацією.

Наприкінці XX – початку XXI ст. разом з процесами глобалізації медіа та інформаційно-комунікаційних систем національні кор-

дони поступово втрачають свої виразні межі і в сенсі легкості їхнього перетинання інформаційними потоками, і в сенсі правового регулювання у сфері медіа та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), яке дедалі більшою мірою перебирають на себе міжнародні інституції. Можна навіть сказати, що інформаційний суверенітет в цілому або різні його частини переважна більшість країн світу втрачає швидше, ніж будь-які інші аспекти державного суверенітету. Взагалі, на початку третього тисячоліття жодна країна не може заявити про стовідсоткове збереження інформаційного суверенітету, оскільки одне тільки існування глобального супутникового телебачення та Інтернету уможлиблюють безперешкодне перетинання потоками інформації державних кордонів та комунікацію будь-яких осіб, груп, організацій тощо один з одним, знаходячись на різних кінцях земної кулі. Державна цензура, або регулювання чи обмеження, які раніше могли накласти на цю діяльність відповідні національні інституції та органи, нині в принципі є можливими, але за суттю малоефективними, не кажучи вже про те, що такі дії будь-якої держави свідчать про відхід її уряду від ідеалів та постулатів демократії, серед яких принциповими є свобода слова, свобода висловлення, право на отримання та поширення інформації.

Тож зрозуміло, що в ситуації глобалізації медіа та телекомунікацій стрімко зростає геополітична роль наднаціональних інститутів. Регулюванням та управлінням інформаційно-комунікаційною сферою на глобальному рівні займаються такі головні міжнародні організації: Міжнародна телекомунікаційна спілка (ІТУ), ООН (зокрема ЮНЕСКО), Інтернет-корпорація щодо надання назв і номерів (ІСАНН), Світова організація торгівлі (СОТ), Світова організація з інтелектуальної власності (WІРО). Зупинимося докладніше на трансформації їхніх функцій та статусів.

З-посеред цих міжнародних інститутів управління комунікацією найстарішою є Міжнародна телекомунікаційна спілка. Вона була заснована 1865 р. Від початку створення ООН вона є одним її із підрозділів. Спочатку вона займалася розподіленням частот радіоспектра через кордони держав, з плином часу і розвитком технологій її функції розширилися. Тепер вона розподіляє частоти як наземні, так і через супутники для усіх видів телефонії, передачі даних, телебачення радіо і т. ін. Звичайно, з науково-технічним

розвитком упродовж майже півтора сторіччя до її основних функцій додалося управління розподілом у нових сферах комунікації відповідно до появи нових засобів масової комунікації: спочатку радіо, потім – телефонії, яка з часом розгалузилася на мобільну, стільникову і т. ін. Трансформації діяльності спілки відбуваються відповідно до розвитку та урізноманітнення різновидів телебачення, загальною диджиталізацією усієї інформаційно-комунікаційної сфери. Таким чином, першим завданням Міжнародної телекомунікаційної спілки є забезпечення дедалі зростаючої кількості користувачів частинками радіочастотного спектра, оскільки це цінний міжнародний громадський ресурс, у розподіленні якого повинні превалювати послідовність і справедливість. Тому нагляд за тим, щоб не відбувалося «накладання» одних частинок виділених частот на інші, не виникали суперечки між користувачами, входить до обов'язків спілки, так само, як і розподілення супутникових орбіт у всій їхній сукупності, включаючи геостационарні орбіти, які становлять особливу цінність. Ця функція Міжнародної телекомунікаційної спілки є тим більш відповідальною через обмежену кількість таких орбіт.

З виникненням і прискореним розвитком телекомунікаційних мереж перед спілкою постало інше важливе завдання – завдання їхньої стандартизації. До цієї її функції належать низка таких процедур, як стандартизація устаткування, стандартизація протоколів та ін. Це дражливі питання, оскільки проблеми стандартизації безпосереднім чином пов'язані з процесами виробництва і впровадження різноманітного телекомунікаційного та комп'ютерного устаткування, яке повинно відповідати встановленим спілкою нормам, а отже, йдеться про жорстку конкуренцію на ринку комп'ютерних та телекомунікаційних товарів і послуг і, по суті, певний контроль цього ринку, здійснюваний Міжнародною телекомунікаційною спілкою. Є ще один нюанс в її функціях: вона покликана забезпечити роботу цілої міжнародної системи телекомунікаційних операторів різних країн світу, які відшкодовують одне одному витрати за використання їхніх мереж в інших країнах для завершення телефонних дзвінків. Ця складна система відшкодування перехресних платежів одних країн іншим має багато складностей і нюансів, які можуть вдало вирішуватися на міжнародному рівні.

Теоретично до сфери компетенції Міжнародної телекомунікаційної спілки належать і завдання дбати про нарощування і розвиток телекомунікацій у країнах, що розвиваються, та найменш розвинених країнах. Але на практиці ця функція є слабо реалізованою через обмежені можливості цієї міжнародної спілки.

Важливим кроком цієї міжнародної організації було створення робочої групи з питання захисту дітей у мережах – Child Online Protection (COP) у березні 2010 р., метою якою став захист дітей від потенційно негативних ефектів їх перебування у соціальних мережах та ознайомлення зі шкідливим контентом. Треба відзначити, що чималий внесок у наукову розробку цієї проблематики зробили дослідження як зарубіжних, так і українських вчених, таких як К. Дротнер, С. Лівінгстоун, Д. Освелл та ін. [4; 5; 6]. У листопаді 2010 р. була створена «COP Global Initiative» – програма глобального значення, яка бере на себе функції координації існуючих глобальних зусиль у різних країнах та на різних континентах щодо імплементації заходів, які б забезпечили навчання дітей безпечному користуванню Інтернетом та створенню запобіжних методик щодо ознайомлення їх зі шкідливим контентом [7]. Ця ініціатива була сформована й розвинена завдяки спільній роботі Міжнародної телекомунікаційної спілки разом із урядами, партнерами із телекомунікаційної індустрії, громадянським суспільством, різними агенціями ООН.

Навіть перелічені вище функції Міжнародної телекомунікаційної спілки свідчать про те, що вона є впливовим гравцем у сфері глобального управління комунікацією, за роботою якої уважно стежать та намагаються мати на неї вплив як урядові актори – держави, які попри всі зміни залишаються найсильнішими серед усіх наявних акторів, так і неурядові актори (передусім глобальний приватний сектор і громадянське суспільство).

ООН на різних етапах свого функціонування привертала увагу світового співтовариства до питань інформаційного та комунікаційного спектра. Не можна не згадати у цьому відношенні прийняття ООН 1948 р. Декларації прав людини, в якій, зокрема, наголошується, що можливість шукати, отримувати та поширювати інформацію належить до основних прав людини. Основну роботу в галузі обговорення на широкій міжнародній основі питань інформації та комунікації в системі ООН проводить ЮНЕСКО (рік за-

снування – 1945). Особливо резонансними у цьому відношенні були 1970–1980 рр., коли точилися дискусії навколо «Нового міжнародного інформаційного та комунікаційного порядку» (НМІКП) і вперше були порушені питання про незбалансованість інформаційних потоків, які йдуть з Півночі на Південь і навпаки, а також було артикульовано важливе право людини – право на комунікацію як таке, що визначає її як соціальну істоту. Але в той час через різні складні політичні обставини ідеї НМІКП не знайшли свого подальшого розвитку у діяльності ЮНЕСКО. У полі зору цієї організації постійно перебувають проблеми розвитку аудіовізуального та телекомунікаційного секторів, які тісно пов'язані з розвитком освіти і культури, питання контенту та інформатизації, завдання збереження національної культурної спадщини, зокрема, застосовуючи засоби нових мультимедіа та інформаційно-комунікаційних технологій, захисту дітей від шкідливого контенту в Інтернеті тощо.

1995 р. ЮНЕСКО ініціювала та спонсорувала Світову комісію з культури та розвитку, яка висувала на порядок денний розгляд таких важливих проблем, як підтримка розвитку некомерційних телевізійних програм з подальшим налагодженням їхнього обміну між країнами, обговорення небезпеки медіа-концентрації, яка призводить до звуження сектору громадського телерадіомовлення. У доповіді комісії 1997 р. визнається важливість диджитальних технологій для збереження культурних надбань людства та необхідність розвивати когерентну культурну політику для інформаційного суспільства [8]. Останні роки ЮНЕСКО приділяє багато уваги питанням розвитку інформаційного суспільства, ініціюючи ряд конференцій з цієї проблематики, особливо в аспекті тенденцій у середній та вищій освіті та мовно-культурних проблем, що виникають з розвитком Інтернету.

Але, безумовно, головною подією, яка визначила діяльність ООН у сфері інформації та комунікації, було ініціювання (яке відбулося, до речі, на конференції Міжнародної телекомунікаційної спілки 1998 р.), підготовка (1998–2003 рр.) та проведення двох раундів Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства (WSIS) (Женева, 2003 р. – Туніс, 2005 р.), а також через десять років під егідою ІТУ – третього раунду – WSIS+10 у травні 2013 р. в Женеві. До докладного аналізу ряду

аспектів роботи WSIS ми ще будемо неодноразово повертатися, але, аналізуючи її значення в контексті ролі ООН у глобальному управлінні, необхідно відзначити, що це був перший світовий саміт найвищого рівня, який поставив на порядок денний питання комунікаційної політики і управління. На ньому вперше у комплексі розглядався розвиток диджитальних технологій та обговорювалися їхні соціальні, політичні, економічні та культурні впливи. На саміті було зареєстровано 11000 учасників. І це само по собі робить його міжнародною подією великого масштабу. Надто важливим є те, що вперше з моменту заснування ООН була створена формальна структура для участі у цьому форумі громадянського суспільства. Як вважає канадський вчений М. Рабой, фундація «Бюро громадянського суспільства», що складається з представників організацій громадянського суспільства, створює прецедент у міжнародних відносинах. Відзначаючи, що політика WSIS була позначена не тільки консенсусом і конфліктами між урядами світу, він наголошує, що мали місце більш широкі рамки політичних форматів, що призводило до боротьби урядів з неурядовими акторами, а саме – з неурядовими організаціями (НУО) та іншими асоціаціями громадянського суспільства [9]. Але все ж-таки завдяки послідовній політиці, яку проводило громадянське суспільство, в офіційних документах з'явилися хоча б мінімальні згадки про такі базові поняття, як свобода висловлення, культурне різноманіття, плюралізм медіа і центральне місце комунікації як «фундаментального соціального процесу, основної людської потреби і засади соціальної організації». На саміті серед інших порушувалося питання про сучасний режим управління Інтернетом, в якому велику роль відіграє такий актор, як Інтернет-корпорація щодо надання назв і номерів (ICANN).

Мабуть, найбільш значним кроком у збереженні культурного розмаїття людства стало прийняття ЮНЕСКО «Конвенції щодо культурного розмаїття» – «Convention on Cultural Diversity» (CCD). Процес її вироблення був дуже непростим. Про боротьбу, яка точилася навколо цього документа, може свідчити навіть той факт, що від часу, коли 2001 р. на Генеральній Асамблеї ЮНЕСКО одностайно була прийнята «Декларація щодо культурного розмаїття» до прийняття самої «Конвенції щодо культурного розмаїття» (березень 2007 р.) пройшло сім років. Ця конвенція базована на голов-

них принципах права на суверенітет, поваги до солідарності, прав людини, культури та сталого розвитку.

Британський вчений С. Грейбер детально проаналізував сам процес вироблення конвенції та « підводні каміння » на шляху її прийняття у статті « Нова Конвенція ЮНЕСКО щодо культурного розмаїття: противага СОТ? », у якій дійшов обґрунтованого висновку про те, що конвенція заповнює лакуну щодо культурних цілей у публічному міжнародному праві й слугує противагою СОТ у майбутніх конфліктах між торгівлею та культурою [10]. Дійсно, « Конвенція щодо культурного розмаїття » була створена як законний інструмент, який би виступав, як вагома противага СОТ, яка концентрується переважно на питаннях торгівлі, дивиться на культурну продукцію перш за все як на будь-які інші продукти споживання й таким способом культурні аспекти такої продукції або зовсім не враховуються, або відходять на далеку периферію. Ясна річ, що СОТ підтримує погляди США на глобальний експорт своєї культурної продукції як будь-якої іншої, позбавленої культурних, політичних та ідеологічних складових. В інших народів світу є бажання захистити свої національні культури, аби вони не загинули під потужним « валом » американської масової культури. Тому « Конвенція щодо культурного розмаїття » була ратифікована більш як 30 країнами світу (у тому числі й європейськими, включаючи Велику Британію), у той час як США та Ізраїль проголосували проти її ратифікації, вбачаючи у цьому документі прихований протекціонізм, який позбавляє свободи висловлення та інформації.

Особливо позитивну підтримку ця конвенція знайшла серед європейських представників громадського телерадіомовлення. Вони сприйняли її як ще один засіб боротьби з всепоглинаючим трендом лібералізації в аудіовізуальній індустрії, тому що ця конвенція визнала роль громадського телерадіомовлення у підтриманні культурного розмаїття [11]. Дослідник європейських медіа-регуляторних законів М. Пуппіс зазначив, чому саме конвенція була дуже необхідною для медіа, надто – для телерадіомовлення. На його думку:

- по-перше, ССД визнає важливість культури, відзначаючи, що « культурні аспекти розвитку так само важливі, як і економічні аспекти » (Стаття 2 (5)).

- По-друге, ССД легітимує регуляцію електронних медіа. Вона надає країнам, які підписали цю конвенцію, вживати заходів й обирати політику, щоб «захищати та підтримувати різноманіття культурних висловлювань» (Статті 2 (2) і 5(1)) [12].

Отже, може, з легального боку, цей документ й не позбавлений нормативної слабкості, на відміну від документів СОТ, все ж-таки він ще раз підтверджує право держав на захист та підтримку культурного розмаїття.

«Інтернет-корпорація щодо надання назв і номерів» (ICANN) – новий гравець у глобальному управлінні комунікацією. Вона була заснована у США. Як визначає «Вебопедія» – онлайн-енциклопедія номер один, присвячена комп'ютерним технологіям, – ICANN була створена Джоном Ростелем восени 1998 р. у відповідь на політичну заяву, проголошену Департаментом торгівлі США. Ця заява містила відозву створити у приватному секторі Сполучених Штатів неприбуткового посередника у справах Інтернету для адміністрування політики щодо системи імен та адрес в Інтернеті. На організацію покладалися відповідальність щодо просторового розміщення IP-адрес (IP – Internet Protocol), завдання стосовно визначення параметрів протоколу Інтернету, менеджмент та управління системою імен доменів і головною системою серверів, – функції, які до часу створення цієї організації виконувалися за контрактом уряду Сполучених Штатів.

ICANN була конституйована як неприбуткова корпорація приватного сектору за юрисдикцією штату Каліфорнія і створена за ініціативи і відповідно до Меморандуму про розуміння між Департаментом торгівлі США і цією організацією [13]. Її головною метою було надання можливості Департаменту торгівлі США здійснювати контроль над Системою назв доменів (DNS). Але сама корпорація формально належить до неурядового сектору економіки США. Започаткована як винятково технічна служба, DNS згодом перебрала на себе функції найменування економічних, політичних, соціальних і навіть культурних доменів. Діяльність цієї інституції, таким чином, набуває дедалі більшого комерційного і правового значення. Те, що уряд Сполучених Штатів є наглядачем над роботою Інтернет-корпорації щодо надання назв і номерів, яка, по суті, є структурою управління Інтернетом, було предметом дискусій та обговорень на двох

раундах Світової зустрічі на найвищому рівні з інформаційного суспільства. Оскільки Інтернет постулювався широкій світовій громадськості як новітній феномен інформаційної доби, управління яким у принципі є неможливим, у ряду держав виникли питання, як його управління може бути в руках не такої репрезентативної міжнародної організації, як ООН, а неурядової та не репрезентативної структури, як ICANN, яка отримує свою владу безпосередньо від американського уряду. Але питання про трансформацію цієї корпорації у міжнародну структуру управління Інтернетом не знайшло відповідного вирішення на саміті. Сама ж ICANN на своєму сайті дає таку інформацію про трансформацію свого статусу: «найновіша версія меморандуму про розуміння між Департаментом торгівлі сполучених Штатів та ICANN має інтенцію стати останньою і ставить перед ICANN серію цілей які після того, як будуть виконані, матимуть своїм результатом повну незалежність організації ICANN». Тобто, добрі інтенції висловлені, але сама «серія цілей» не розкрита і час на її виконання не визначений. Таке туманне формулювання можна вважати відповіддю на питання, поставлені учасниками Світової зустрічі на найвищому рівні з інформаційного суспільства щодо підпорядкованості ICANN. Репрезентативність цієї організації дістала критичну оцінку з боку інших держав. Превалююча кількість Інтернет-користувачів не бере участі у її роботі. Тож, за ініціативою Європейської Комісії, вона сама увела топ-домен: «.eu». Й на середину 2009 р. більш як 3 млн імен доменів Європейської Комісії були вже зареєстровані [14].

В управлінні окремими аспектами функціонування Інтернету бере участь і низка інших організацій. Серед них – Рада архітектури Інтернету (IAB), до функцій якої належать нагляд за його технічним розвитком, акредитування стандартів та об'єднання професіоналів через створення в її рамках організації під назвою Інтернет-суспільство (ISOC).

До управління Інтернетом причетна і Світова організація з інтелектуальної власності (WIPO) – міжнародна організація, заснована 1967 р., яка здійснює свою діяльність у складі ООН. Серед її функцій – вирішення питань з правами на інтелектуальну власність в Інтернеті, що само по собі є дуже важливою економічною і правовою сферою, яка бурхливо розвивається. Але, все ж-таки, пра-

вове врегулювання не встигає за темпами розвитку Інтернету, оскільки безліч питань виникає разом з процесами конвергенції різних масмедійних і мультимедійних засобів комунікації з телекомунікаційними та комп'ютерними мережами у глобальному інформаційно-комунікаційному середовищі. Окрім того, Світова організація з інтелектуальної власності за домовленістю з ICANN є головним міжнародним органом, який допомагає у вирішенні конфліктів, що виникають під час надання назв доменів.

Важливою ініціативою, яка набула окресленості протягом 2006 р. в рамках цієї міжнародної організації, є представлення на обговорення документа за назвою «Запропонований Світовою організацією з інтелектуальної власності договір про захист телерадіомовлення, кабельного мовлення та веб-мовлення» [15], в якому беруть активну участь базовані в США медіа-ТНК, засоби масової комунікації та НУО.

За останні два десятиліття відбувається поступове послаблення ролі і впливу Світової організації з інтелектуальної власності, оскільки частину її важливих функцій перебирає на себе інший глобальний актор – Світова організація торгівлі (СОТ), яка набула ще більшої ваги, коли 1995 р. дістала значні переваги, підписавши Договір про права інтелектуальної власності щодо торгівлі (TRIPS). До речі, «батьками-засновниками» та ініціаторами створення TRIPS були дванадцять могутніх транснаціональних корпорацій, штаб-квартири яких знаходяться у США. Серед них декілька ТНК, які прямо представляють медійні та інформаційно-комунікаційний бізнеси та їхні інтереси. Це – CBS, Digital Equipment Corporation, Time-Warner.

Підписання цього документа мало неабияке геополітичне та геоекономічне значення: воно означало для держав-членів СОТ передачу своїх повноважень СОТ, а для останньої – значне розширення своєї влади у проведенні політики в цій галузі та використанні її у всьому спектрі питань, пов'язаних з авторським правом. Передусім, ідеться про цілу низку медіа-індустрій, в яких застосовується авторське право. Це й створення кінофільмів, музики, книг, журналів, газет, телебачення тощо. Серед тих, хто отримує переваги від діяльності СОТ у галузі авторських прав, – глобальні медіа-конгломерати і ті ТНК, економічні і фінансові інтереси яких повністю або частково зосереджені в різних частинах медіа-секто-

ру [16]. СОТ гарантує та посилює їхні права у всіх країнах, які підписала Договір про права інтелектуальної власності щодо торгівлі.

По-друге, СОТ відіграє ключову роль і у питанні розповсюдження медіа-продуктів, які за правилами цієї торговельної організації можуть безперешкодно перетинати кордони різних країн світу. Передусім, до різновидів таких продуктів належать аудіовізуальні продукти, тобто журнали, газети і т. ін. Погляд СОТ на цю продукцію медіа-сфери виключно як на товар і в такий спосіб відкидання притаманних їй культурних, соціальних, та політико-ідеологічних складових є предметом гострих дискусій про комодифікацію культури, про загрози глобальної культури для національної ідентифікації та про необхідність захисту національних автентичних культур від домінування попередньої. ЄС неодноразово висловлював занепокоєння щодо такої політики СОТ, переважно відстоюючи європейську аудіовізуальну індустрію [17].

Але сфера медіа не є єдиною в царині комунікації, на яку впливає СОТ. Великим і швидко зростаючим сектором в інформаційну добу є телекомунікаційний сектор. Трансформації, які відбулися у цьому сегменті економіки, характеризуються його лібералізацією, втратою значною кількістю держав світу монополії над національними телекомунікаційними системами, отже, приватизацію їх приватним сектором і, відповідно, зростаючу конкурентну боротьбу. Загалом це відповідає настановам СОТ і вписується у її торговельну парадигму. Її мега-інтереси полягають у встановленні та проведенні політики універсальних послуг, завдяки яким уряди мали змогу полегшити перехресну субсидіарність, яка йде від великих бізнесових користувачів та великих міст до сільських місцевостей, внутрішніх малонаселених регіонів та користувачів малого бізнесу. Необхідно відзначити, що Договір про права інтелектуальної власності щодо торгівлі дозволяє СОТ використовувати урядам перехресну субсидіарність тільки в тому разі, коли вона не перешкоджає конкуренції. Таке формулювання через свою нечіткість залишає багато місця для його довільного трактування СОТ на користь тих чи інших сторін, що, з одного боку, послаблює функції Світової телекомунікаційної спілки, а з іншого, часто-густо призводить до втрати закордонних заробітків найбільшими країнами в рамках систем відшкодування перехресних платежів одних країн іншими.

Крім держав та міжнародних організацій, дієвими акторами в глобальному управлінні комунікацією є приватний сектор та громадянське суспільство, щоправда за своєю силою та владними можливостями ці гравці перебувають у різних «вагових категоріях».

Могутнім актором у світовому управлінні комунікацією виступає глобальний приватний сектор в особі медіа- та телекомунікаційних ТНК. Він також включає сформовану ним низку асоціацій різного гатунку (бізнесових, комерційних, корпоративних, благодійних тощо) на підтримку його безперешкодної діяльності та велику кількість утворень, головним призначенням яких є лобіювання інтересів великого бізнесу цих ТНК на різних рівнях (від місцевого і національного – до регіонального і глобального).

Сила глобального приватного сектору невпинно зростає, як і міжнародний вплив і статус. Не треба забувати, що попри всі глобальні устремління він має найтісніші взаємовідносини з правлячою елітою тих країн, де розташовані штаб-квартири медійних, комп'ютерних та телекомунікаційних ТНК. Влада дедалі більше зосереджується в руках нової глобальної еліти – медіакратії. Це відбувається в різні способи. Іноді сама медіакратія безпосередньо приходить до політичного правління державою. Частіше, залишаючись за лаштунками політичних процесів, вона допомагає прийти до влади тим чи іншим політичним силам, маючи від того неабиякий економічний зиск у вигляді урядових преференцій, пом'якшення антитрастового законодавства, денационалізацію великих телекомунікаційних або медіа-об'єктів (як, скажімо, телекоми або державне телерадіомовлення) і передачу їх у приватну власність тощо.

Ще один ефективний шлях лобіювання інтересів приватного сектору – це введення колишніх членів вищої управлінської ланки медіа- та телекомунікаційних ТНК – тієї самої медіакратії – до рад директорів або інших управлінських структур міжнародних організацій, де вони можуть здійснювати довгострокове лобіювання інтересів великого бізнесу. До речі, паралельно вони можуть бути членами рад директорів корпорацій, асоціацій, фондів та інших інститутів приватного сектору.

Таким чином, наявні прямі й непрямі впливи, які приватний сектор справляє на геополітику комунікації, на процеси глобального управління нею.

У контексті вирішення питань глобального управління комунікацією громадянське суспільство представлене неурядовими організаціями, ініціативними групами, громадськими рухами, Інтернет-спільнотами, науковими асоціаціями і т. ін. Його потенціал має тенденцію до зростання, що продемонстрували, зокрема, роки підготовки до Світового саміту, активна участь у його двох раундах та проведення паралельно значної кількості акцій на підтримку свого бачення формування порядку денного цієї визначної події.

Важливим є вже той факт, що громадянське суспільство було запрошене у підготовці та участі у ній як офіційний учасник. На думку М. Рабоа, на момент повідомлення про початок підготовчої фази WSIS метафора «інформаційне суспільство» означала певний тип соціального проекту – навіть, якщо ніхто не знав, що це означає. Мобілізація громадянського суспільства, тим не менше, сприяла виникненню альтернативної метафори – «комунікаційне суспільство», яка базувалася на таких цінностях, як права людини, соціальна справедливість, участь, ресурси, які поділяються, солідарність і сталий розвиток [18].

Оскільки організації громадянського суспільства (ОГС) були запрошені взяти участь у роботі саміту, вони сприйняли це не тільки як нагоду розширити свій вплив на проведення публічної політики. Вони вбачали в цьому можливість об'єднання глобального громадянського суспільства навколо цих важливих питань. Тому цілою низкою ОГС напередодні WSIS була розгорнута кампанія «Комунікаційні права в інформаційному суспільстві» (CRIS) для того, щоб забезпечити комунікаційні права як центральні в інформаційному суспільстві. Кампанія спонсорувалася Платформою комунікаційних прав – групою НУО, зосереджених на проблемах медіа та комунікації у всьому світі. «Наше бачення інформаційного суспільства спирається на право на комунікацію як на засіб посилення прав людини і покращення соціальних, економічних та культурних умов життя народів і спільнот. Інформаційне суспільство, яке нас цікавить, це таке суспільство, яке базується на принципах прозорості, різноманіття, участі та економічної справедливості, які надихають справедливе вирішення гендерних, культурних та регіональних проблем», зазначається у платформі CRIS [19].

Метою цієї кампанії було розширення порядку денного і цілей Світового саміту, об'єднання навколо цієї ідеї різноманітних НУО та груп громадянського суспільства, так само як і окремих особистостей, які, часом, концентрували свою діяльність на інших питаннях, ніж комунікація: скажімо, неурядові організації із захисту навколишнього середовища, правозахисні тощо.

Серед основних завдань, що висувала кампанія, слід виокремити такі важливі, як розширення громадської сфери в інформаційному суспільстві; гарантування такого стану речей, коли інформація і знання доступні для людського розвитку (тобто вони у відкритому публічному доступі, а не зосереджені у приватних руках). Не менш актуальним є питання легкого доступу та ефективного використання електронних мереж, збереження громадського сектору і в телерадіомовленні, і в телекомунікації, оскільки вони за своєю природою є цінними громадськими ресурсами. З цього випливає завдання демократичного і прозорого управління інформаційним суспільством від локального до глобального рівнів; знайдення адекватних відповідей на такі виклики сьогодення, як державне або комерційне спостереження і цензура. Важливою є також підтримка розвитку комунальних традиційних і нових медіа, які створюються для задоволення потреб спільноти і людини.

Ці та багато інших питань були поставлені на порядок денний, широко обговорювалися в Інтернеті та стали центральними під час проведення Світового форуму з комунікаційних прав. Він відбувся у Женеві 5 грудня 2003 р., щоб привернути увагу світової громадськості до питань, яким не знайшлося місця у порядку денному WSIS. Координатор цього форуму ірландський дослідник Ш. О'Шиочру, зокрема, відзначив, що «WSIS просто не впорався із завданням поставити і провести дебати з ключових аспектів «інформаційного суспільства» – хто володіє інформацією та знаннями; хто контролює їх поширення та розподілення; хто має до них доступ та може їх використовувати у своїх інтересах» Він зазначив: «У цих сферах існують тренди, які не можуть не хвилювати» [20].

Було б помилковим розглядати громадянське суспільство як досить гомогенну спільноту, всі члени якої безумовно поділяють одні й ті самі цінності, мають однакові цілі й консолідовано йдуть до однієї мети. Це далеко не так. По-перше, воно дуже неоднор-

рідне. До нього входять неурядові організації громадського, релігійного, наукового, екологічного, гендерного характеру, асоціації та рухи, окремі особи та активісти з інших галузей, часом далеких від комунікаційної сфери. По-друге, через нечітку офіційну градацію до нього під час підготовки і проведення WSIS були зараховані асоціації комерційних медіа. Вони тиснули на уряди, щоб ті визнали їхню роль в інформаційному суспільстві і давали гарантії щодо свободи висловлення. Але ряд західних вчених у галузі медіа відзначають, що ситуація в цьому секторі кардинально змінилася.

Відомо, що впродовж десятиліть, відповідно до ліберальних уявлень про медіа, вони вважалися гарантми свободи висловлення різних точок зору, основними засобами створення громадської думки, що відстежували і контролювали дії державної влади. Загальноприйнятою була думка, що загрози для свободи висловлення йдуть здебільшого від держави. Нині ситуація змінилася. Роздержавлення державних медіа, звуження сектору громадського телерадіомовлення з паралельним прискореним зростанням комерційного медіа-сектору та процесами концентрації, які охопили цю галузь, роблять саме комерціалізовану інформаційно-комунікаційну систему тим інститутом, який містить у собі загрози таким основним правам людини, як свобода висловлення та свобода мати власну думку. Британський дослідник Дж. Томпсон відзначає, що так званий підхід «laissez-faire» у економічній діяльності не є абсолютним гарантом свободи висловлення, оскільки нерегульований ринок може розвиватися у такий спосіб, який успішно зменшить різноманітність і лімітує можливість для більшості індивідуумів зробити так, щоб бути почутими. Як і всі інші види промисловості, медіа-індустрія розвивається передусім за логікою отримання прибутку і накопичення капіталу, і в такому разі немає необхідної кореляції між логікою отримання прибутку та культивуванням різноманіття. Ось чому так важливо, щоб, здійснюючи глобальне управління комунікацією та проводячи комунікаційну політику у світовому масштабі, враховували забезпечення не тільки інтересів комерційного приватного сектору, але й громадської сфери, до якої, варто ще раз підкреслити, належать не лише організації, а й пересічні громадяни, право яких на свободу слова та свободу висловлення думки гарантовано Статтею 19 Декларації прав людини. Отже, глобальна комунікаційна політика повинна бути збалансованою,

відстоювати демократичні права і свободи людини і знаходити врегулювання, які б не дозволяли громадській сфері зменшуватися через нестримну концентрацію медіа.

Зарахування ж асоціацій комерційних медіа до сектору громадянського суспільства, на думку Саллі Берч, виконавчого директора латиноамериканського агентства інформації (ALAI), суперечило цілям громадянського суспільства через комерційну природу першого. Так, асоціації комерційних медіа виступали на саміті проти розвитку комунальних медіа, були проти будь-яких пропозицій, які б торкалися обмежень концентрації медіа або коли йшлося про рівноправний розподіл хвиль.

Усе це свідчить про те, наскільки важко було знайти консенсус навіть серед «строкатих» учасників сектору громадянського суспільства. І все ж таки є питання, які можуть бути об'єднаними для них. Це і захист свободи висловлення, і її розширення, включаючи диджитальне середовище, це і питання безпеки, до яких також входить проблема неушкодження свободи висловлення, і питання захисту дітей від шкідливого контенту. Не менш важливою для громадянського суспільства є донесення наявності цих проблем до широкої громадськості, питання обізнаності останньої із способами захисту своїх інтересів у галузі комунікації в інформаційному суспільстві.

Попри питання, які не вдалося вирішити на двох раундах Світової зустрічі з найвищого рівня з інформаційного суспільства (WSIS, 2003 р., 2005 р.), її значення важко переоцінити. Вона поставила проблеми інформаційної та комунікаційної геополітики на світовий рівень, ввела завдання глобального управління комунікацією на порядок денний світового співтовариства. WSIS змінила уявлення про глобальне управління комунікацією і сам модус цього управління, оскільки вперше в історії міжнародних відносин до вироблення інформаційно-комунікаційної політики були причетні нові актори, що сприяє перерозподілу владних відносин у цій сфері і дає змогу прогнозувати імовірність виникнення нової моделі управління, в якій роль громадянського суспільства дедалі зростатиме.

Оптимістичні прогнози, які мали учасники громадянського суспільства, котрі брали участь у перших двох раундах WSIS, багато в чому не справдили їх сподівань. Це показав наступний раунд

WSIS+10 під назвою «Бачення викликів: WSIS після 2015», який відбувся в Женеві в травні 2013 р. Що ж змінилося за ці роки? Через брак фінальних підсумкових документів форуму в Інтернеті важко провести повний аналіз його здобутків. Але навіть ті матеріали, які вивісила на своєму сайті Міжнародна телекомунікаційна спілка (ITU), яка була головною приймаючою міжнародною організацією цього саміту, досить красномовно говорять про зсуви геополітичної парадигми у цій галузі.

Головними спонсорами WSIS+10 виступили одна з наймогутніших ТНК – Intel Corporation (США) та одна з найбагатших країн світу – Об'єднані Арабські Емірати [21]. Тобто, не просто гроші, а дуже великі гроші правили бал. Щодо присутності урядового сектору на саміті, то було представлено 50 держав. ООН та міжнародні організації найвищого рівня також брали участь. По-перше, це всі проаналізовані нами міжнародні інституції. По-друге, у цю ж категорію були зараховані такі велетні глобальної фінансової системи, як «Світовий банк» (*The World Bank*) (США) (*Підкреслення автора – О.З.*), інша міжнародна фінансова організація – «Світовий банк» (*World Bank*) (США), «Світовий економічний форум» (Швейцарія), «Міжнародна палата торгівлі» (ICC) (Франція), так само як і міжнародні організації у сфері ІКТ та комп'ютерної індустрії, які лобіюють інтереси великого бізнесу у цій сфері: «Асоціація комп'ютерної та комунікаційної індустрії» (США), «Міжнародний союз диджитальної економіки» (Швейцарія), «Форум управління Інтернетом» (Швейцарія), Міжнародна рада «СAMENA» (Об'єднані Арабські Емірати).

Особливо треба зазначити небачену на попередніх самітах присутність велетнів інформаційно-комунікаційної та комп'ютерної індустрій у сфері приватного сектору. По-перше, кількісно це становило 107 корпорацій цього сектору світової економіки. На попередніх самітах їх не було ані видно, ані чути. Там їхні інтереси лобіювали або представники урядів, або підконтрольні їхньому впливу асоціації, альянси тощо. По-друге – і це найважливіше, – переважна кількість представлених на форумі корпорацій – це наймогутніші глобальні ТНК у цій сфері. Аналіз списків делегатів приватного сектору на WSIS+10 дає підстави виявити, що серед представлених Сполученими Штатами 18 корпорацій були такі

велетні індустрії, як Amazon, AT&T, BT, Cisco Systems, Google, Hewlett-Packard, Intel Corporation, Microsoft, Motorola Solutions, Verizon Communications. Кожна з цих глобальних корпорацій має прибутки, що дорівнюють ВВП декількох європейських країн разом узятих. Або чого тільки коштує могутність представленої на WSIS+10 американської «Асоціації кіновиробництва», за якою стоїть увесь Голлівуд, який наповнює своєю продукцією цілий світ? Із двох американських континентів були представлені канадський бізнес як партнер Hewlett-Packard: St. Josef Communications (Hewlett-Packard Partner) та два мексиканські: America Movil і Instituti Jalisciense de Tecnologias de la Informacion, A.C.

На останньому саміті були представлені й провідні телекомунікаційні корпорації інших країн світу, переважно європейські. Це 3 шведські компанії: eBay, Ericsson, Intel Sweden AB; 12 британських компаній, з-посеред яких Avanti, BT Group, eNovation4d та ін.; 3 французькі: Alcatel-Lucent, Evolving Consulting, Global Gouvernment & Public Affairs; 4 італійських, в основному представлених національними телекомами, й багато швейцарських, оскільки Швейцарія – країна, у якій відбувалася ця міжнародна подія. Представлені також Іспанія і Португалія. Цікаво, що за винятком Швеції, бізнес-сектор Скандинавських країн на цьому форумі відсутній, так само як і країн – нових членів ЄС. З пострадянського простору представлені тільки Російська Федерація (компанія Group-IB) та Казахстан (компанія Keremet Astana). З Азії були присутні представники з Індії, Японії, Таїланду та Республіки Корея, Бангладеш (по одній корпорації). З Близького Сходу та Африки – теж по одній корпорації – з Об'єднаних Арабських Еміратів, Ізраїлю, Ірану, Алжиру, Кот д'Івуару, Танганьїки, Південної Африки, Лівану.

Громадський сектор на саміті WSIS+10 представляли 62 неурядові організації, більша половина з них – це різноманітні організації різного спрямування, але яких об'єднує слово «інститут» або «центр» на початку назви, наприклад, Інститути з вивчення (інформаційного суспільства, інформації, синергії внутрішніх ресурсів, планетарного синтезу, гуманітарного права тощо) і Центри (демократії і технології, міжнародної комерції для розвитку, імені Девіда Кеннеді з вивчення міжнародних відносин). Участь у форумі взяв також Міжнародний альянс для розвитку цілей тисячоліття,

декілька об'єднань жінок, а також Організація щодо захисту дітей онлайн. Як бачимо, це дещо строкатий набір НУО та представників інституцій громадянського суспільства, не всі з яких безпосередньо займаються проблематикою інформаційного суспільства, ІКТ та комунікації. Зрозуміло, що кожна з організацій, які представляла НУО та громадянське суспільство, мала свої конкретні цілі, але вони не були сфокусовані на головних завданнях. Тому їм було важко протистояти могутній артилерії приватного сектору. Тож зрозуміло, що на порядок денний вийшли перш за все питання, детерміновані інтересами приватного сектору. В кращому сенсі їх можна назвати технологічними та ІКТ-центричними. З поля зору великої частини робочих секцій на цьому раунді WSIS+10 випало те, що я назвала б *людиноцентричним підходом* до питань, пов'язаних із проблематикою WSIS, що призвело до фрагментації руху за право людини на комунікацію.

Водночас, можна зробити висновки, що сучасна геополітика комунікації залишається одним із центральних питань для світового співтовариства початку XXI ст. Про це свідчить те, що тричі за перше десятиліття WSIS збирається і продовжуватиме це робити надалі. Адже наступним місцем проведення його нового раунду вже названий Єгипет.

У сенсі більш дієвих та гуманістичних рішень наступному форуму можна побажати його учасникам звернути більше уваги на найменш розвинені країни та регіони світу, розробити практичні та дієві напрацювання (тут добре було б залучати приватний сектор ІКТ, розкрити його меценатський та спонсорський потенціал) щодо зменшення глобального диджитального розриву як всередині кожної країни, так і між країнами, регіонами та континентами.

Глобальному і низовому громадянському суспільству разом із представниками науки в галузях міжнародної інформації, комунікативістики, світової політики та міжнародних відносин, вкупі зі спеціалістами з інформаційного та комунікаційного права, можна порадити об'єднати свої зусилля, звернути увагу на ті проблеми та негаразди в глобальному та локальному розвитку інформації та комунікації, які позбавляють людину можливостей не тільки легко, безкоштовно й доступно отримувати інформацію і про себе, і про життя свого осередку, і про діяльність уряду, а й утруднюють або

унеможливають через нерівність можливостей спілкування між людьми. Активістам НУО, громадянського суспільства, науковцям та демократично налаштованим професіоналам медіа-сфери та сфери ІКТ, «просунутим та авторитетним «Інтернет-гуру» потрібно вести невпинну роз'яснювальну роботу серед різних верств населення різних країн світу про усвідомлення ними, що право на комунікацію – це їх невід'ємне право. Позбавляючи його людей, їх тим самим позбавляють відчуття своєї самоцінності та гідності вільної людини між вільних людей, як записано в Декларації прав людини ООН.

---

1. Глобальний конкурентний простір: [монографія] / [О. Г. Білорус, О. В. Зернецька та ін.; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 630–666.

2. Bremmer I. The End of the free Market: Who Wins the War between States and Corporations? / I. Bremmer. – New York: Viking, 2010.

3. Moe H. Dissemination and Dialogue in the Public Sphere / H. Moe // *Media, Culture & Society*. – 2008. – No 30 (3). – P. 319–336.

4. *International Handbook of Children, Media and Culture*. Ed. by K. Drotner and S. Livingstone. – London: Sage, 2007.

5. Oswell D. Media and Communications Regulation and Child Protection: An Overview of the Field / D. Oswell // *International Handbook of Children, Media and Culture*. Ed. by K. Drotner and S. Livingstone. – London: Sage, 2007. – P. 475–492.

6. Зернецька О. В. Інтернет-пастки для молоді / О. В. Зернецька // *Дзеркало тижня*. 2007. – № 11. – 24–30 березня.

7. *Cybersecurity Guidelines*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itu.int/osg/csd/cybersecurity/gca/cop/guidelines/index.html>

8. Oakley K. Le chemin to democr@tie. – Le Conceil de L'Europe et la societe de l'information / K. Oakley – Strasbourg, 2003. – P. 14.

9. Raboy M. WSIS, Communication and Global Governance / M. Raboy // *Media Development*, 2004. – No 3. – P. 3–5.

10. Graber C. B. The New UNESCO Convention on Cultural Diversity: A Counterbalance to WTO? / C. B. Graber // *Journal of International Economic Law*. – 2006. – No 9 (3). – P. 553–574.

11. Barnett S. Why the BBC Matters: Memo to the New Parliament About a Unique British Institution / S. Barnett, J. Seaton // *The Political Quarterly*. – 2010. – 81 (3). – P. 327–332.

12. Puppis M. National Media Regulation in the Era of Free Trade: The Role of Global Media Governance / M.Puppis // *European Journal of Communication*. – 2008. – No 23 (4). – P. 405–424.

13. ICANN. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/icann.org/general/fact-sheet/html>

14. EC (European Commission) «Internet Governance: The Next Steps» Communication from the Commission to the European Parliament and the Council (COM(2009) 277 Final, 18/6/2009 (EU: Brussels)

15. The Proposed WIPO Treaty for the Rights of Broadcasting, Cablecasting and Netcasting Organizations. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/edocs/sccl/en/sccl_is_2.pdf

16. Зернецька О. В. Глобальні тенденції інтеграції, сталого розвитку і конкурентоспроможності у сферах медіа та ІКТ / О. В. Зернецька // Глобальна корпоративна система: колективна монографія [О. Г. Білорус, О. В. Зернецька, И. А. Вергун та ін.], кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2011. – С. 137–140.

17. Powels C. Can State Aid in the Film Sector Stand the Proof of EU and WTO Liberalization Efforts? / C. Powels, S. De Vink, B. Van Rompuy // *European Studies*. – 2007. – No 24. – P. 23–43.

18. WSIS Declaration of Principles. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!!PDF-E.pdf.

19. Who We Are. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crisinfo.org/content/view/ful/78>

20. Global Civil Society Demands Communication Rights. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.communicationrights.org>

21. WSIS+10 Visioning Challenge: WSIS Beyond 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.itu.int/WSIS/review/inc/docs/WSIS10_Visioning_Challenge-v4.pdf